

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Mevrouw M. van Bijsterveldt-Vliegenthart
Postbus 16375
2500 BD Den Haag

datum: 30 maart 2010
ons kenmerk: med-2009.05291/4

Onderwerp: Netwerken van betekenis. Netwerken in digitale cultuur en media

Zeer geachte mevrouw Van Bijsterveldt,

Bij brief van 29 april 2009 verzoekt uw ambtsvoorganger de Raad voor Cultuur advies uit te brengen over het te voeren beleid op het terrein van de digitale cultuur media.¹ Hij geeft aan dat de snelle ontwikkelingen op dit terrein aanleiding geven om te bezien of bijstelling van het huidige beleid aan de orde is.

In de adviesaanvraag houdt uw ambtsvoorganger vast aan het integrale perspectief dat ook ten grondslag lag aan het advies van de Raad: *eCultuur: van i naar e. Advies over de digitalisering van cultuur en de implicaties voor cultuurbeleid* (juni 2003).

In voorliggend advies *Netwerken van betekenis. Netwerken in digitale cultuur en media* doet de Raad een poging de vragen van uw ambtsvoorganger te beantwoorden. Hiertoe grijpt hij deels terug op eerdere constatering, onder andere gedaan in het advies over de basisinfrastructuur.²

Het advies bestaat uit twee delen. Het eerste deel bestaat uit de beschouwingen en overwegingen. In het tweede deel beantwoordt de Raad, op grond van de conclusies uit het eerste deel uw vragen en vindt u aanbevelingen voor beleid

¹ De adviesaanvraag is bijgevoegd.

² Basisinfrastructuur 1.0, mei 2008.

Netwerken van betekenis

Netwerktaken in digitale cultuur en media

I Introductie

Voorliggend advies bepleit een benadering van de netwerksamenleving, waarin digitalisering beschouwd wordt als een fundamentele katalysator voor vernieuwing. De Raad beoogt met dit advies een netwerkmodel voor (e-)cultuur te ontwikkelen. Digitalisering in de verschillende sectoren vraagt om nieuwe strategieën van zowel instellingen als overheid. Culturele instellingen moeten vanuit hun specifieke identiteit en eigen kracht samenwerken. Passend beleid en relevant cultureel onderzoek naar strategieën op verschillende niveaus zullen de fundamentele veranderingsprocessen moeten ondersteunen. Hiervoor introduceert de Raad een raamwerk van drie typen cultureel onderzoek, bijeengehouden door twee principes: *culturele betekenisketens* en *netwerktaken*. Het eerste is de aanduiding voor de verbinding op het gebied van inhoud en waarde tussen verschillende knooppunten in de netwerken van de samenleving; het tweede zijn de taken die bij die verbinding horen. Het zijn de bouwstenen voor een visie op de cultuursector die functioneert als betekenislaboratorium op het gebied van open innovatie voor de samenleving.

Vanuit de twee principes beantwoordt de Raad hierna de vragen van de minister en formuleert een aantal aanbevelingen.

II Netwerksamenleving en culturele betekenis

Inleiding

Er is een probleem met betekenis. Dat heeft te maken met de spanning in de netwerksamenleving: enerzijds heeft de individualisering zich sterk doorgezet en aan de andere kant zijn gemeenschappen opnieuw geconfigureerd en zowel grootschaliger als kleinschaliger geworden. Daardoor functioneren traditionele verbanden en traditionele vormen van interactie niet meer. Het advies *eCultuur: van i naar e* plaatste deze ontwikkeling in het perspectief van een dynamische culturele verandering. Maar inmiddels is dit perspectief meer sociaal-dynamisch van karakter geworden. Dat vinden we terug in discussies over gebrek aan sociale cohesie. Daar waar digitalisering aanvankelijk een verandering in cultureel gedrag stimuleerde, beïnvloedt zij nu steeds sterker en directer de veranderingen in sociale verbanden.

De culturele sector speelt daarop in door deze transformatie te problematiseren en in vormen te gieten die het mogelijk maken om betekenis te genereren die in de netwerksamenleving. Dat gebeurt door experimenten met software en door debatten, zodat de transformatie kan worden getoond en bediscussieerd.

Digitalisering maakt nieuwe vormen en nieuwe relaties mogelijk en verandert bestaande verbanden. De productie en verandering van betekenis -in de zin van inhoud en waarde - spelen een sleutelrol in netwerkprocessen waarin informatie-uitwisseling en communicatie in toenemende mate digitaal verlopen. En wat de cultuursector vanouds doet is het onderzoeken van nieuwe vormen en nieuwe contexten voor het omgaan met betekenis.

Onderkenning van de digitale cultuur vraagt om een heroriëntatie van de spelers in de culturele betekenisketen op positie, functioneren en verantwoording. De Raad constateert dat vele instellingen de uitdaging zijn aangegaan om zichzelf opnieuw uit te vinden in het complex van digitalisering, innovatie en participatie en dat het debat hierover volop in gang is. Er is een omslagpunt genaderd en juist nu is het van groot belang om door te zetten. De technologie is er, de inspirerende voorbeelden zijn er, en de kennis - weliswaar nog verbrokkeld - is aanwezig. Nu is het moment om deze ontwikkelingen bij elkaar te brengen en te werken aan randvoorwaarden voor grootschalige implementatie.

Dat vraagt om strategieën die kunnen worden ingezet om nauwe aansluiting te blijven vinden bij de voortdurend veranderende en complexe samenleving enerzijds en mee vorm te kunnen geven aan de samenleving van morgen anderzijds.

Het uitgangspunt is dat culturele instellingen vanuit hun specifieke identiteit en eigen kracht samenwerken in en aan betekenisvolle verbanden. Passend beleid en relevant cultureel onderzoek naar strategieën op verschillende niveaus in het proces van de waardenketen zullen deze fundamentele veranderingsprocessen moeten ondersteunen.

1. De culturele betekenisketen benadrukt de volgordelijke samenhang tussen drie soorten cultureel onderzoek. De keten maakt inzichtelijk dat verschillende instellingen verschillende accenten leggen, verschillende soorten onderzoek doen en zich tot elkaar dienen te verhouden. De drie soorten onderzoek leggen verschillende accenten.

Vormonderzoek richt zich op het cultureel experimenteren met nieuwe vormen en met nieuwe technologie, *contextonderzoek* richt zich op de toepasbaarheid van die nieuwe vormen in bestaande contexten binnen en buiten de cultuursector (erfgoed, onderwijs, zorg, veiligheid, etc.) en *transformatieonderzoek* richt zich op de problematiek van duurzame verankering in de samenleving. De Raad is van mening dat een vitaal cultureel klimaat zich kenmerkt door een juiste balans en samenhang tussen deze drie soorten onderzoek. Zij dienen alle drie op hoog niveau uitgevoerd te worden, op eigen criteria beoordeeld te worden en moeten maximaal toegankelijk zijn voor derden die er gebruik van willen maken.

2. Netwerktaken zijn taken van instellingen op het gebied van samenwerking, vanuit een eigen identiteit in een netwerk. Aangezien een focus op kerntaken nogal eens op gespannen voet staat met het samenwerken of de vernieuwing in netwerken, moet het beleid - met aandacht voor de kerntaken van instellingen - zich specifiek richten op het stimuleren van het laten samengaan van identiteit en samenwerking. Instellingen wordt gevraagd om hun kerntaken te formuleren in directe relatie met hun netwerktaken, opdat er

betekenisproductie kan plaatsvinden, zowel binnen de 'eigen muren' als binnen de sociaal-culturele netwerken waarvan zij deel uitmaken. Het kan bijvoorbeeld zijn dat een archief geen ambitie heeft om zelf te presenteren voor een publiek, maar in dat geval moet het zich wel openstellen voor partijen die dat wel willen doen met hun collectie.

1. Netwerksamenleving en betekenis

Paradoxen van de netwerksamenleving

Het is inmiddels een open deur te zeggen dat we leven in een postindustriële netwerksamenleving. Wat dat precies betekent is echter minder duidelijk. Als we de netwerksamenleving definiëren als een verband waarin de knooppunten (mensen, instituties, organisaties, instellingen, bedrijven) hun waarde niet alleen ontleen aan hun inherente eigenschappen maar ook aan de dichtheid van hun netwerk en hun relatie met andere knooppunten, valt er een paradox te constateren: in netwerken worden knooppunten tegelijkertijd individueler en meer van elkaar afhankelijk. Individualisering heeft geleid tot mondige burgers, democratisering tot autonome instituties, politieke en maatschappelijke onduidelijkheid tot heterogenisering van sociale verbanden. De digitaliseringsrevolutie heeft deze ontwikkelingen versneld en versterkt en daar waar de mogelijkheden tot interactie en communicatie eenparig versneld zijn toegenomen is dat niet gebeurd met het feitelijk aangaan van verbindingen en samenwerking, terwijl dat meer dan noodzakelijk is. e-Cultuur speelt een cruciale rol in het omgaan met deze paradox: samenwerken vanuit individuele identiteit en kracht creëert betekenisvolle verbanden in de samenleving tot ver buiten de traditionele grenzen van 'de cultuursector'.

De netwerksamenleving is de uitdrukking van de wereldwijde interdependentie op het gebied van economie, politiek en communicatie (globalisering, 'communicatief kapitalisme'). Traditionele gezagsverhoudingen brokkelen af en sociale plaatsbepalingen (individualisering, emancipatie, de 'grootmondige' burger) worden juist steeds collectiever. Dwars door dit alles heen ontwikkelt zich de zoektocht naar nieuw evenwicht. Het probleem is dat sociale en culturele verbanden steeds weer opnieuw geïdentificeerd moeten worden. Betekenis moet elke keer opnieuw worden gedefinieerd, evenwicht is er nooit zomaar. Mensen en instellingen moeten zich steeds opnieuw verhouden tot de samenleving en in wisselende contexten de waarde, het doel en de inhoud van hun handelen bepalen. Kortom, het gaat permanent om een dynamische en sociaal-culturele vraag naar betekenis.

De grootschalige individualisering heeft in de West-Europese samenleving een keerzijde: we hebben steeds meer moeite gekregen met gemeenschap en gemeenschappelijkheid. En daarmee is niet alleen het vormgeven van de individuele identiteit een opgave geworden, ook aard en invulling van sociale relaties en sociale cohesie zijn permanent onderwerp van discussie.

Netwerken kenmerken zich door de afwezigheid van centrale sturing, door flexibiliteit en permanente herpositionering van actoren, en onderhandeling en uitwisseling als aanjagers voor dynamiek. Invloed wordt belangrijker dan macht en laat zich moeilijk in structuren formaliseren. Dit vormt een uitdaging voor beleid, regelgeving en politiek. Onze samenleving bevindt zich wat dat betreft in een precair leerproces rond nieuwe betekenissen en samenhang. De cultuursector zit in het hart van dat proces, en digitalisering is door het enorme potentieel voor nieuwe vormen voor expressie, reflectie en uitwisseling een krachtige katalysator.

Burgers zelf hebben de slag gedeeltelijk al gemaakt. Patiënten verenigen zich, consumenten beoordelen producten, burgers keren zich af van de institutionele politiek, maar bemoeien zich graag met beslisprocessen, mensen leren van elkaar op online fora, en burgerjournalistiek is niet meer weg te denken uit het complexe netwerk van gezamenlijke opinievorming. In al deze processen staat betekenis centraal en draait het om het koppelen van betrokkenheid en inspiratie aan uitdrukking en samenwerking in de publieke sfeer. Terwijl kunst en cultuur, culturele productie en conservatie, van oudsher de domeinen waren die zich richtten op de samenhang van waarde, inhoud, inspiratie en uitdrukking, is dat in de gedigitaliseerde netwerksamenleving een zaak geworden voor alle maatschappelijke domeinen. In die zin bevindt e-cultuur zich in het centrum van de netwerksamenleving. Vernieuwing op het gebied van betekenis begint met cultuur. Lange tijd waren wetenschap, kennis en techniek de belangrijkste bronnen van economische en politieke innovatie. Dit verbreedt zich nu naar culturele expressie, inspiratie en betekenis. Inhoud en (toegevoegde) waarde zijn het netwerkkapitaal: je kunt niets meer als je het niet hebt en er moet zorgvuldig en verstandig mee worden omgegaan. Er is een samenhangend beleid nodig en actoren die de koppeling tussen producten en kapitaal kunnen maken.

E-cultuur in sociaal-cultureel perspectief

In 2003 bepleitte het advies *eCultuur: van i naar e* een vergelijkbare vernieuwing vanuit een *cultuurdynamisch perspectief*. Anno 2010 is de urgentie alleen maar groter geworden en nu gaat het om een *sociaal-cultureel perspectief* van waaruit moet worden gehandeld. Er is sprake van een noodzakelijke verschuiving in het denken over organisatiemodellen en vervolgens handelen.

Dat is niet eenvoudig. Zowel in de publieke sector als in het commerciële domein hebben organisaties last van denken volgens oude organisatie- en businessmodellen en van het eenzijdig formuleren van op eigen identiteit gerichte kerntaken. Die modellen stammen veelal uit de vorige eeuw en hadden hun functie in de context van een op massaproductie en massacommunicatie gerichte industriële samenleving. Controle op het eindproduct was cruciaal en werd hiërarchisch georganiseerd. In het digitale tijdperk moeten alle deuren open staan.

Dat speelt op alle terreinen: milieu, zorg, onderwijs, veiligheid, bij de overheid en bij uitstek in de cultuursector. Kunst en cultuuruitingen hoe autonoom ze ook zijn en zich presenteren, ze maken per definitie deel uit van de maatschappij en het maatschappelijk debat. Digitalisering maakt dit zo mogelijk nog zichtbaarder. Immers, ideeën, oplossingen, vormen en expressies zijn meer dan ooit bereikbaar, uitwisselbaar en herbruikbaar. Kunst

en (e-)cultuur vormen elementaire schakels in een vitaal en dynamisch netwerk dat betekenisvormen genereert voor de samenleving als geheel.

Dit betekent in de praktijk: meer samenwerking, meer overleg, meer afstemming, en meer aandacht voor de eigen identiteit in relatie tot de omgeving. Maar ook: tragere besluitvorming, soms moeizame onderhandelingen, rolverwarring, foute inschattingen, en ongetwijfeld ook mislukkingen. Netwerken kan taai zijn, het kost tijd en moeite - net als democratie. Het gaat niet vanzelf. De dynamiek van de netwerksamenleving is niet alleen of vooral gelegen in technologische vernieuwing, maar wordt bepaald door mensen en organisaties die met elkaar moeten samenwerken. Dit advies bepleit het serieus nemen van de netwerksamenleving, met digitalisering als een fundamentele katalysator voor vernieuwing.

2. Innovatie en e-cultuur

Wat voorafging: digitaal speciaal

Het advies *eCultuur: van i naar e* richtte zich sterk op aard en inhoud van het begrip e-cultuur.³ Het identificeerde een aantal kernfuncties binnen e-cultuur als werkdomein: expressie, reflectie en uitwisseling in het digitale domein, met de begrippen cross-over en rolverandering als cruciale elementen. Met die centrale positie van het begrip cross-over benadrukte de Raad dat hij de belangrijkste toegevoegde waarde van digitalisering zag in het maken van verbindingen. Verbindingen op meerdere niveaus - tussen inhoud, tussen producten, tussen instellingen, en tussen verschillende sectoren van de samenleving. De Raad benadrukte dat juist *in* die verbindingen, op grensvlakken, aan randen van bestaande structuren de meeste vernieuwingen kunnen plaatsvinden. In die zin was het al een pleidooi voor het creëren van netwerken.

Nu: digitaal gewoon

Nu, anno 2010, is het idee van de innovatieve kracht van netwerken, digitalisering en cross-overs praktisch gemeengoed geworden. Onder de noemer Web 2.0 staan gebruikersparticipatie en permanente innovatie centraal. We kunnen dan ook constateren dat e-cultuur meer dan ooit leeft in de samenleving. De burger, de bewoner, de consument, de patiënt, de vrijgezel, de ouder, kinderen en jongeren, allemaal hebben ze het internet ontdekt als een plek om hun identiteit vorm te geven, elkaar te ontmoeten en gezamenlijk te reflecteren en initiatieven te ontplooien. Ze maken dankbaar gebruik van de vruchten van jaren technologisch, artistiek en cultureel onderzoek. Onderzoek dat over de hele wereld heeft plaatsgevonden, met daarin een prominente rol van sommige Nederlandse e-cultuurinstellingen.

Cross-overs en mash-ups⁴ vormen het hart van de huidige internetdynamiek. Op grote schaal combineren gebruikers gegevens van verschillende bronnen op nieuwe manieren tot

³ *eCultuur: van i naar e. Advies over de digitalisering van cultuur en de implicaties voor cultuurbeleid*, Raad voor cultuur, juni 2003

⁴ Bij een mash-up worden gegevens van verschillende bronnen gecombineerd en gezamenlijk digitaal gepresenteerd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer inspectierapporten van scholen of restaurant(recensies) op een landkaart worden gezet.

betekenisvolle nieuwe verbanden. Burgers hebben in de afgelopen jaren massaal geïnvesteerd in digitalisering, door de aanschaf van computers, digitale camera's, software, etc. Uitgaande van zo'n zeven miljoen huishoudens die elk zo'n 3000 euro hebben geïnvesteerd komt dat neer op een totaalinvestering van zo'n 21 miljard. De burger heeft zichzelf gedigitaliseerd en 'digitaal' is heel gewoon geworden. De grote vraag is nu: wat doet de burger met al die apparatuur, en wat betekent dit voor de samenleving? En bovenal: wat betekent dit voor de rol van de overheid, voor de publieke sector, en voor de cultuursector? Hoe kunnen we burgers inspireren om het beste uit zichzelf en hun relaties te halen?

Nu de netwerken uit *eCultuur: van i naar e* gedeeltelijk gerealiseerd zijn, dienen we ons af te vragen wat de betekenis is van die cross-overs en netwerken en op welke wijze deze functioneren in diverse betekenisketens. Deze ontwikkeling is een enorme uitdaging voor de hele cultuursector - niet alleen voor specifiek e-culturele laboratoria, maar ook voor alle andere culturele instellingen. Ook zij moeten zich op nieuwe manieren gaan verhouden tot hun publiek en tot de samenleving. Participatie, door de Raad benoemd als kernthema, krijgt door e-cultuur concreet vorm in het dagelijks leven van burgers en raakt grote delen van de cultuursector.

Innovatie en betekenis

Er is de afgelopen jaren veel geëxperimenteerd, en hoewel experiment nog altijd noodzakelijk is, is het nu tijd voor de volgende slag. We kunnen geen pas op de plaats maken. We bevinden ons op de drempel van grootschalige vernieuwingen in de cultuursector, maar ook in zorg, onderwijs, welzijn en veiligheid. Technologie en samenleving ontwikkelen zich verder. Er komt telkens een nieuwe horizon in zicht en er ontstaan nieuwe vragen in de praktijk, nieuwe vragen naar betekenis.

Terwijl alom wordt erkend dat netwerken en de netwerksamenleving geworteld zijn in technische infrastructuur, verbindingen en connecties, is er nog weinig erkenning voor het belang van betekenis - de inhoud, de waarde en het doel van dat wat tot stand komt via netwerkverbindingen. De Raad constateert dat de netwerksamenleving hunkert naar betekenis. Hoe ontstaat vertrouwen in de netwerksamenleving? Wat is geborgenheid in netwerken? Hoe kunnen we voor elkaar zorgen op afstand? De kleine en grote problemen van het dagelijks leven moeten anders vorm krijgen dan vroeger, maar hoe?

Wat zijn voor de samenleving de relevantie en de waarde van individuele en collectieve kennis die in netwerken ontstaan? De cultuursector is van oudsher de sector die in het teken staat van het al dan niet professioneel produceren van betekenis. Inmiddels wijzen economen op de kanteling naar 'soft innovation' waarin kunst en cultuur de belangrijkste aanjager van economische innovatie zijn, belangrijker dan technologie op zichzelf.⁵ De Europese Working Group on Cultural and Creative Industries spreekt over 'chains of inspiration' die beginnen bij kunst en eindigen bij vernieuwing in vele andere sectoren in de

⁵ Stoneman, Paul, and Hasan Bakhshi. 2009. *Soft innovation: Towards a more complete picture of innovative change*. London: National Endowment for Science, Technology and the Arts (Nesta), [http://www.nesta.org.uk/library/documents/Report 22 - Soft Innovation v9.pdf](http://www.nesta.org.uk/library/documents/Report%2022%20-%20Soft%20Innovation%20v9.pdf)

samenleving.⁶ Ook de opkomst van de term 'culture-based creativity' als drijfveer van innovatie duidt op het toenemende belang van design, betekenis en creativiteit. Waar culturele experimenten zich weten te verbinden met domeinen als zorg, educatie, economie en veiligheid, kan betekenisvolle sociale vernieuwing tot stand komen. Een goed voorbeeld is Scottie⁷, ontwikkeld door Waag Society.

Netwerk of markt?

Dat kunst en cultuur als vormen van waarde en inhoud hun weg kunnen vinden naar economische innovatie en producten impliceert overigens niet dat dit proces overgelaten dient te worden aan het spel van maatschappelijke krachten, waar 'het publiek' en de 'markt' het al dan niet zullen oppikken. Al te vaak en al te snel wordt 'de markt' gezien als het ultieme zelforganiserende netwerk. Dat is echter een gevaarlijke versmalling van het netwerkprincipe.

In de netwerksamenleving zijn 'staat' en 'markt' c.q. het publieke en het private steeds meer dan ooit verknoopt en verstrengeld geraakt. (privatisering van voorheen publieke goederen en diensten; publiek maken van voorheen private expressies; de overheid als bankier en aandeelhouder van private ondernemingen; private ondernemingen als aandeelhouder van de staat; de marktwerking van voorheen gesubsidieerde instellingen etc.). Deze verstrengeling is niet symmetrisch. Economie kan cultuur incorporeren en daarin succesvol zijn. Maar als de cultuur de economie incorporeert kan zij in grote problemen komen. De cultuursector heeft vanzelfsprekend economische input nodig in de vorm van investeringen en financiering, maar dat is iets anders dan de culturele betekenisproductie op voorhand onderhevig maken aan marktmechanismen of uniform genormeerde eigen inkomsten.⁸ De meest succesvolle innovatieve bedrijven op het gebied van e-cultuur doen het wat dat betreft een stuk beter. Google bijvoorbeeld heeft er expliciet beleid van gemaakt dat alle werknemers twintig procent van hun tijd vrij mogen besteden aan het bedenken van nieuwe ideeën, betekenissen en toepassingen - hoe wild, hoe onzinnig, of hoe onrendabel dan ook, zonder afrekening, zonder garantie op succes.

Gepassioneerde voorlopers en nieuwkomers die expliciet inhaken op de betekenisproductie via netwerken blijken het meest succesvol. Denk aan Nederlandse initiatieven als iens.nl (binnenkort ook met recensies van musea), Maroc.nl, Hyves, Naturalis en museumgoudA, Ed*IT van Beelden voor de Toekomst. of Nu en Toen van NU.nl en internationaler aan Habbo Hotel, het Museum Social Tagging Project, en nog grootschaliger aan Facebook, Google, of Amazon Dit zijn voorbeelden van betekenisproductie door

⁶ Rijken, Dick, and Fernando Freire Sousa, de. 2009. *Preliminary report: Culture, society, creativity, business, inspiration, meaning*. Brussels: European Commission Working Group on Cultural and Creative Industries, September 2009. http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/doc/eu_omc_prelim_report12Nov.pdf.

⁷ Het project Scottie onderzoekt de mogelijkheden om, met behulp van informatie en communicatie technologie, virtuele nabijheid te creëren tussen langdurig afwezigen en hun primaire sociale groep.

⁸ Zoals het voornemen van de minister om cultuurinstellingen te bewegen tot cultureel ondernemerschap middels het opleggen van een eigen inkomstennorm van minimaal 17,5% en een groeinorm van 1% gemiddeld per jaar. Zie *Deeladvies Eigen Inkomstennormen, cultuurproducerende instellingen BIS*. Raad voor Cultuur: Den Haag 2009

gebruikersparticipatie in een digitaal netwerk.

Dit zijn stuk voor stuk - al dan niet commerciële - netwerkgerichte ondernemingen die intelligent gebruikmaken van technologische en sociale netwerken om middels samenwerking en gebruikersparticipatie nieuwe relaties, betekenissen en waarden te ontwikkelen.

Cultuurbeleid is geen economisch beleid

De Nederlandse overheid heeft een lange traditie van zelfbewust cultuurbeleid. Deze traditie kan ook op het gebied van e-cultuur een belangrijke factor zijn in het effectief uitstijgen boven het niveau van infrastructuur alleen, en ruimte creëren voor netwerken van betekenisproductie.

Wat nodig is voor innovatie is aandacht voor de technologische ontwikkeling en een goede technische infrastructuur en tegelijkertijd aandacht voor het sociaal culturele proces.

Al eerder, met name in de adviezen *Mediawijsheid* (2005) en *Innoveren, participeren!* (2007) heeft de Raad zich uitgesproken over de sociale noodzaak van een op kennis en mentaliteit gerichte benadering van de gemedialiseerde cultuur en sociaal-culturele cohesie.⁹ Op dit gebied valt weinig van zuivere marktnetwerken te verwachten; daar is actief stimuleringsbeleid voor nodig.

Bedrijven, ook in de zogeheten *creative industries* en de mediasector, hebben nu eenmaal andere doelen met betekenisproductie.

Fundamentele e-culturele experimenten die niet op korte termijn marktaandeel en *return of investment* opleveren kosten te veel tijd en geld om tot bloei te komen. De dynamiek van sociaal-culturele ICT-projecten is vaak traag. Projecten hebben tijd nodig, vaak jaren, om uit te kristalliseren en hun publiek 'via-via' door hun gang door de netwerken te vinden. *Return of investment* duurt er vaak langer dan in traditionele ondernemingen en bevindt zich bovendien niet zelden in een andere sector of op een ander niveau dan de oorsprong van de investering.

Dat maakt het rekenen en plannen van e-cultuurprojecten er niet eenvoudiger op. Inmiddels is bekend dat grootschalige ICT-projecten strijk-en-zet eindigen in de beruchte 2-2½-formule.¹⁰ Deze kostbare dynamiek is te wijten is aan het vasthouden aan abstracte, instrumentele ontwikkel- en implementatiemodellen die miskennen dat technologie en informatie een sociaal-culturele betekenis hebben en dat menselijke en sociale complexiteit zich slecht laten vangen in discrete modellen. De erkenning van de manieren waarop werknemers en andere gebruikers hun activiteiten vormgeven met de beschikbare technologie, ingebed in hun gewoontes, hun weerstanden en hun eigen creatieve oplossingen (kort: de sociaal-culturele netwerkmechanismen) zou op termijn wel eens

⁹ *Mediawijsheid. De ontwikkeling van nieuwe burgerschap*, Raad voor Cultuur, juli 2005; *Innoveren, participeren! Advies agenda cultuurbeleid & culturele basisinfrastructuur*, maart 2007.

¹⁰ Het duurt twee keer zo lang als gepland, kost twee keer zoveel als beraamd, en vertoont uiteindelijk de helft van de beoogde functionaliteit.

minder kosten en meer efficiëntie en meer waarde en inhoud kunnen opleveren. Als het streven naar efficiëntie vastloopt in complexiteit, dan wordt flexibiliteit belangrijker dan optimalisering van rigide patronen.

Kansen en uitdagingen voor de cultuursector

De sociaal-culturele urgentie van een gerichtheid op betekenisproductie in netwerken biedt enorme kansen en uitdagingen voor de Nederlandse cultuursector. Nu is het moment om leerervaringen uit experimentele projecten te verzilveren en ook zij die nog aarzelen over de streep te trekken. Er zijn vele bibliotheken, archieven, musea, en omroepen die wel 'iets met internet' doen. Maar ze zijn nog onzeker in de stap naar het daadwerkelijk openzetten van deuren. Hierdoor kunnen veelbelovende experimenten vaak hun weg naar een ruimer netwerk niet vinden.

In de archiefsector, bijvoorbeeld, gebeurt veel maar dat wordt bestuurlijk niet altijd goed vertaald. Men worstelt met het gebrek aan een kader, aan toepasbare paradigmata. Musea doen hun best met interactieve websites maar de stap van presentatie naar interpretatie van de informatie is in veel gevallen nog niet gemaakt. Bij Naturalis gaat dat bijvoorbeeld wel goed.

De publieke omroep noemt zichzelf 'crossmediaal', maar het zwaartepunt ligt voornamelijk bij televisie. *Uitzending gemist* is een groot succes, maar TV op internet is niet de uitdaging waar we naar op zoek zijn. *3voor12* van de VPRO is een meer passende kandidaat, met name als sterk voorbeeld van netwerkopschaling met inmiddels bijna 20 lokale redacties van vrijwilligers onder de hoede van een sterke en professioneel opererende centrale redactie.

Nu de praktijk van miljoenen internetgebruikers uitkristalliseert in de richting van betekenisproductie door gebruikersparticipatie liggen er meer dan ooit mogelijkheden voor culturele instellingen om waarde toe te voegen - en te ontvangen - door zich te bezinnen op de wijze waarop zij zich tot deze netwerken kunnen verhouden. Als steeds meer partijen zich serieus bezig houden met het produceren van betekenis, dan is er een groeiende noodzaak voor inspiratie.

Het onderkennen van het belang van de verbindingen van waarde en inhoud tussen de knooppunten in netwerken vereist echter een fundamentele herijking van doelen, taken, mentaliteit en organisatie. De genetwerkte digitalisering vereist rolveranderingen en nieuwe omgangsvormen - cultureel, sociaal en politiek. Althans, als wordt erkend dat betekenis hier een grote rol speelt. Sociaal betekenisvolle omgangsvormen ontstaan niet vanzelf vanuit de technologie of de markt; zij moeten op verschillende andere plekken in de samenleving gestimuleerd en gerealiseerd worden. De samenleving is er klaar voor - en is al volop aan het werk - , maar ontbeert samenhang en is op veel plekken nog op zoek naar vormen en goede voorbeelden. De cultuursector kan daar bij uitstek een rol in spelen als zij zich expliciet richt op het inspireren, organiseren, faciliteren en stimuleren van betekenisketens in sociaal-culturele netwerken.

3. Cultureel onderzoek en netwerktaken

De rol die de cultuursector heeft in het ontwikkelen van betekenisketens is niet af te dekken met de gangbare categorieën van expressie, presentatie en conservering. Zelfs meer dynamische categorieën als ontwikkeling en experiment volstaan hier niet. De bijdrage van de cultuursector is het beste te typeren als cultureel onderzoek.

Het onderzoek dat de Raad verwacht van de e-cultuurinstellingen moet niet worden gelijkgesteld aan klassiek wetenschappelijk onderzoek, met disciplinegebonden methoden en eindresultaten in de vorm van publicaties. Het gaat hier om een onderzoekshouding, een mentaliteit die is gericht op het stellen en beantwoorden van relevante urgente vragen middels het daadwerkelijk interveniëren en experimenteren. We zijn in veel gevallen niet op zoek naar nieuwe theorie, maar naar nieuwe vormen en een nieuwe praktijk. Het verzamelen van relevant 'materiaal' (technologie, mensen, kennis), reflectie, creatie en openbaarmaking gaan hier hand in hand. De resultaten van dit soort cultureel onderzoek kunnen bestaan uit publicaties, ontwerpen, objecten, performances of systemen, maar het kan ook gaan om publieke debatten of dialogen tussen nieuwe samenwerkingspartners. Onderzoeken en maken, denken en doen, zijn hier onlosmakelijk verbonden, evenals interveniëren, netwerken en publiek maken.

Vorm-, context-, en transformatieonderzoek

In de sectorinleiding e-cultuur van het rapport *Basisinfrastructuur 1.0* (2008) onderscheidde de Raad al globaal drie soorten cultureel onderzoek of *creative research* die een plek moeten hebben binnen de (e)-cultuursector: vorm-, context- en transformatieonderzoek. In zekere zin zijn deze drie soorten onderzoek te zien als in- en uitzoombewegingen in netwerkconstellaties. Zij kunnen door de verschillende partners in de culturele betekenisketen uitgevoerd worden.

Vormonderzoek is primair gericht op experimenten met vorm, ofwel op de mogelijkheden en onmogelijkheden van het technologische materiaal en de daaraan gekoppelde sociale netwerken. Vormresultaten van dit fundamentele onderzoek worden als essentieel product gepresenteerd aan een geëigend (meestal klein) publiek opdat het kan werken als inspiratie voor andere creatieve professionals in het netwerk (designers, kunstenaars, R&D professionals, cultuuronderzoekers).

Contextonderzoek bestaat uit het daadwerkelijk volgen van de gang van een product in een lokaal systeem bestaande uit verschillende partners, instellingen en gebruikers. Dit type onderzoek is gericht op zowel het in kaart brengen als het oplossen van daarbij optredende problemen in de betreffende afgebakende context (bijvoorbeeld een museum, een podium, een archief maar ook een buurt, een school, een ziekenhuis, etc.)

Transformatieonderzoek, volgt het opschalen van de pilot en monitort de sociaal culturele gevolgen. Het gaat hier om het opschalen van contextonderzoek naar de alledaagse praktijk van instellingen, organisaties en burgers, zowel binnen als buiten de cultuursector. Ofwel: onderzoek dat beoogt het bereik, de toe-eigeningen en de implementatie van producten of andere resultaten ruimer te maken dan slechts de cultuursector zelf.

De culturele betekenisketen

Deze drie soorten onderzoek staan niet los van elkaar. Er is een volgorde van relatie op basis van inspiratie: vormonderzoek inspireert contextonderzoek dat op zijn beurt transformatieonderzoek inspireert. Dit betekent niet dat inspiratie niet ook andersom kan werken (in de vorm van feedback terug in de keten), maar de genoemde volgorde is structureel en praktisch dominant als het gaat om de doorstroom van ideeën en oplossingen.

De Raad is van mening dat een vitale culturele betekenisketen bestaat uit kwalitatief hoogwaardig onderzoek naar vorm, context en transformatie, en uit open verbindingen tussen deze verschillende soorten onderzoek. In bijgevoegde tabel worden de drie soorten onderzoek verder uitgewerkt en met elkaar vergeleken.

| | VORM onderzoek naar nieuwe vormen | CONTEXT onderzoek naar vorm geplaatst in context | TRANSFORMA TIE onderzoek naar implementaties in de samenleving |
|------------------------|--|--|---|
| Analogie in wetenschap | fundamenteel onderzoek, laboratorium (in vitro, in silico) | toegepast onderzoek naar werkzaamheid en betekenis van prototypes in vivo | assessment onderzoek naar grootschalige (sociaal-technologische) innovatie, 'Technology Transfer' |
| Wie | kunstenaren, makers, denkers in e-cultuur labs | professionals in e-cultuur plus voorhoede-professionals in andere sectoren | instellingen, organisaties en bewegingen in de samenleving, publiek |
| Doelgroep | professionals, niche publieksgroepen | organisaties die openstaan voor vernieuwing | het brede publiek, nieuwe publieksgroepen |
| Aard | experimenteren met structuren, vormen en ideeën | vormen uitproberen en modificeren in specifieke sociaal-culturele context | opschaling, aanpassing en verandering van organisatieprocessen |

| | | | |
|----------------------------|---|--|--|
| Inhoud(en) | interactie, dialoog, ervaring, participatie, schok, exploratie, kritiek, vorm als betekenis | sociaal-organisatorische processen, effecten en problemen bij gebruik, context als betekenis | sociaal-economische infrastructuur, proces- en organisatieverandering, structuur als betekenis |
| Partners | laboratoria, podia, festivals, reflectie- en expositie-netwerken | ad-hoc samenwerkingsverbanden binnen en buiten cultuursector | organisaties, structurele consortia, adviseurs en dienstverleners |
| Kwaliteitscriteria | esthetiek, cultuurkritiek, agenda setting, inhoud | bruikbaarheid, effectiviteit, bijdrage aan nieuwe doelen | opschaling, sociale innovatie, economische levensvatbaarheid |
| Inspiratie en kennisdeling | aantoonbare inspiratiebron voor culturele professionals | verspreiding naar andere contexten, kennisdeling en debat in de vorm van demo's, publicaties, presentaties en advies | doorgifte van publieke producten via open source, open content, en bruikbare API's |
| Infrastructuur | locaties, zalen, apparatuur, festivals, symposia, artist-in-residence mogelijkheden | contacten en contracten, projectsubsidies, toegang tot relevante vorm en inhoud | structurele, duurzame samenwerkingsnetwerken |
| Problemen | te vaak beoordeeld op publiekscriteria en economische waarde, miskennen van inspiratie | te vaak beoordeeld op artistieke of economische criteria, miskennen van sociale processen | te vaak beoordeeld op artistieke criteria, miskennen van sociaal-culturele innovatie |
| Financiering | publiek geld uit cultuursector | publiek en/of privaat geld uit de cultuursector en/of andere sectoren | publiek en/of privaat geld uit de cultuursector en/of andere sectoren |

| | | | |
|-------------|---|---|---|
| Voorbeelden | mediakunst, V2_DEAF, STEIMs instrumenten, NIMk, WORM, Mediamatic | Waag/verhalentafel, STEIM/Wonderkammers, V2_/iBoymans, Waag/Drents archief, Submarine, ontwerpbureaus/musea | Waterwolf Gouda, , Naturalis, 3voor12 |
| Resultaten | objecten, installaties, debat | demo's, prototypes, kleinschalige systemen | grootschalige werkende systemen, kennis en verantwoordelijkheid bij uitvoerende professionals |

De culturele betekenisketen in de vorm van een samenhangend geheel van de drie typen cultureel onderzoek biedt een aantal inzichten:

1. Er zijn grote verschillen tussen de drie soorten onderzoek. Dit heeft consequenties voor de manier waarop ze beschouwd, beoordeeld en gefinancierd kunnen worden.
2. Elk onderzoekstype heeft een eigen netwerkwaarde. De waarde van het onderzoek is afhankelijk van de betekenis die het weet te bewerkstelligen voor de beoogde publieksgroep of voor een ander soort onderzoek. Vormonderzoek moet aantoonbaar effect hebben op collega-professionals, contextonderzoek moet kennis/producten testen in een sociaal-culturele context, en transformatieonderzoek moet een heldere relatie met de samenleving aangaan.
3. Uitwisseling, feedback en de doorgifte van inspiratie zijn cruciaal voor het ontstaan van dynamiek, dialoog en waarde. Het is dan ook noodzakelijk dat vormen, kennis en ervaringen maximaal gedeeld kunnen worden met andere spelers. Dit kan versterkt worden door infrastructuur, beleid en het stimuleren van hechte onderlinge relaties.

De kwaliteit van de hele keten is afhankelijk van de kwaliteit van de spelers die er actief in zijn, alsmede van de mate waarin zij zich bewust zijn van het feit dat ze in netwerken opereren en daar ook naar handelen. Daar moeten de missies van instellingen en overheidsbeleid dan ook ondubbelzinnig op gericht zijn.

Betekenislaboratorium van de samenleving

De drie soorten onderzoek kennen een eigen dynamiek, die zich in de meeste gevallen niet leent voor marktgebonden investeringen. Deze zullen dan ook primair uit de publieke sector moeten komen, opdat de resultaten hun weg kunnen vinden naar het publieke domein (vrij gebruik) en de publieke sfeer (vrij debat). Daarmee functioneert de (e-)cultuursector als betekenislaboratorium voor de netwerksamenleving: zolang nog onduidelijk is wat wel of niet werkt, of hoe bepaalde processen vorm kunnen krijgen in netwerken, zal met publiek geld geëxperimenteerd moeten worden omdat voor private partijen de onzekerheid en daarmee ook de risico's te groot zijn. Anderzijds moet voor succesvolle experimenten juist onderzocht worden (onderdeel van transformatieonderzoek) in hoeverre en met welke businessmodellen zij ook zonder publiek geld kunnen voortbestaan.

Vanuit een laboratoriumrol kunnen dan ook zeker allianties met marktpartijen worden aangegaan, maar de Raad staat op het standpunt dat wat met publieke middelen is gecreëerd in beginsel publiek moet blijven. Dat impliceert dat niet alleen beoordelingscriteria (artistieke, dan wel publieksgerichte of economische) aan herijking toe zijn, maar ook de specifieke marktbeschermingsmaatregelen en businessmodellen (met auteursrecht als meest pregnante blokkade voor de vrije doorstroom van publieke e-cultuur). Als het gaat om vrije doorstroom en open standaarden is ook op het gebied van infrastructuur, samenwerking en dwarsverbanden het nodige te onderzoeken en te verbeteren.

Kerntaken en netwerktaken

Gegeven de grote verschillen tussen de verschillende soorten onderzoek, kan niet van instellingen worden verwacht dat zij op alle fronten even actief zijn. Met name de kleinere instellingen hebben vaak de handen al vol aan het uitvoeren van hun kerntaken. Toch acht de Raad het van het hoogste belang dat er al dan niet permanente netwerken ontstaan van verschillende (soorten) instellingen opdat maatschappelijke vernieuwing ook daadwerkelijk vorm krijgt.

Om dit te kunnen operationaliseren, stelt de Raad voor instellingen te vragen niet alleen hun kerntaken maar ook hun netwerktaken te formuleren. Ze moeten niet alleen laten zien waar ze voor staan en wat ze produceren, maar ook waar zij hun kennis en informatie vandaan halen, en wie er gebruik kunnen maken van hun producten, diensten en kennis. Met dien verstande dat 'wie' hier niet alleen 'het publiek' betreft, maar tevens collega-instellingen en maatschappelijke organisaties.

De Raad meent dat culturele instellingen zich moeten herbezinnen op hun rol in de netwerksamenleving, geformuleerd in termen van een samenhangend geheel aan kerntaken en netwerktaken. Uiteraard moeten de instellingen deze keuzes maken vanuit de eigen identiteit en van daaruit werken met (wisselende) relevante partners aan verschillende projecten c.q. vormen van cultureel onderzoek. Het is belangrijk dat instellingen zich bewust zijn van hun positie in de eigen betekenisketen en zich openstellen naar andere spelers, om te voorkomen dat een concentratie op kerntaken leidt tot een naar binnen gerichte oriëntatie die uitstraling en uitwisseling belemmert.

Netwerken zijn per definitie niet statisch en dat geldt ook voor netwerktaken. Instellingen moeten ruim de gelegenheid krijgen zich flexibel in verschillende netwerken te kunnen positioneren. Maar ook in het formuleren van kerntaken moet flexibiliteit mogelijk zijn. Niet elk museum hoeft te collectioneren *en* te reflecteren *en* te onderwijzen *en* tentoon te stellen *en* het publiek te betrekken bij het verrijken van de collectie. Als een museum met een collectie besluit om niet tentoon te stellen, dan moet het er wel voor zorgen dat de collectie zowel fysiek als digitaal beschikbaar is voor derden die dat wel willen. Een instelling kan besluiten om te focussen op kennis over een bepaald onderwerp, maar dan moet zij goede relaties hebben met andere instellingen die voor het onderwerp relevante collecties beheren, en moet zij de ontwikkelde kennis vrij toegankelijk maken voor instellingen die zich meer op het publiek of op het onderwijs richten.

Instellingen hoeven niet ‘alles’ te doen, maar moeten keuzes maken in hun kerntaken, en daaruit relevante netwerktaken afleiden. De Raad wil zo het denken en werken in netwerken stimuleren, en tegelijkertijd instellingen zoveel mogelijk ruimte geven in het maken van eigen keuzes voor de invulling daarvan.

Het moge duidelijk zijn dat er een sterke correlatie is tussen kerntaken en netwerktaken. Verzamelen als kerntaak impliceert open toegankelijkheid als netwerktaak; onderwijs als kerntaak impliceert relaties met kennisbronnen, relevantie collecties, onderwijsafnemers (scholen, publiek) en pedagogisch professionele presentaties als netwerktaken. Netwerktaken bestaan dus uit meer dan slechts een opsomming van samenwerkingspartners. Het gaat erom dat instellingen expliciet formuleren hoe zij er voor zorgen dat hun producten en kerntaken aansluiten op die van andere instellingen en spelers, en hoe zij samenwerken met derden die gebruik willen maken van de producten of kennis van betreffende instelling. De Raad stelt voor instellingen te stimuleren dergelijke keuzes te maken in het formuleren en uitvoeren van kern- en netwerktaken.

Voor de overheid betekent dit dat gekeken moet worden of alle functies voldoende aanwezig zijn en of de traditionele taken van behoud, beheer en toegang, alsmede kennen, bewaren en benutten dan voldoende gewaarborgd zijn.

4. Knelpunten en kansen

De Raad is van mening dat het benoemen van verschillende soorten onderzoek in de betekenisketen en het expliciet maken van kern- en netwerktaken kan bijdragen aan het oplossen van verschillende problemen in de (e-)cultuur.

Te weinig transformatieonderzoek

Op dit moment vindt er in de e-cultuursector relatief veel vormonderzoek plaats, in mindere mate contextonderzoek, en in beduidend mindere transformatieonderzoek. Dat is een scheve balans. Daarmee stagneert de doorstroom in de betekenisketen momenteel te vaak, waardoor geslaagde experimenten nauwelijks doorwerken naar relevante contexten, laat staan naar duurzame veranderingen. De 'demo' kan een valide eindpunt zijn van contextonderzoek, maar voor duurzame verandering is meer nodig en diezelfde 'demo' kan een startpunt zijn van transformatieonderzoek.

De expliciete positionering van culturele instellingen binnen betekenisketens van cultureel onderzoek kan volgens de Raad de doorstroom faciliteren van de resultaten uit vorm- en contextonderzoek naar daadwerkelijke transformaties. De Raad is tevens van mening dat deze benadering bijdraagt aan de ontwikkeling van tussengebieden (de 'cross-overs' uit eCultuur: *van i naar e*), die te vaak verzanden in niemandsland.

Verkeerde Beoordelingscriteria

Instellingen moeten beoordeeld worden op criteria die bij hen passen. Het is net zo ongepast om vormonderzoek te beoordelen op publieksbereik als om transformatieonderzoek te beoordelen op esthetische criteria.

Transformatieonderzoek krijgt vaak geen kans omdat het niet als (artistiek) vernieuwend wordt gezien. Maar het gaat hier om een ander soort vernieuwing, gelegen in het duurzaam verankeren van (inderdaad) reeds eerder uitgeprobeerde ideeën rond participatie en publieksbereik. Hier moet nog veel geleerd en onderzocht worden en daar moet ook ruimte en waardering voor zijn.

De Raad hoopt met het expliciteren van de culturele betekenisketen een discussie over de relatie tussen kwaliteit, betekenis en beoordeling een nieuwe impuls te geven.

Onduidelijk eigenaarschap

Als twee of meer partijen samen een nieuwe dienst ontwikkelen, wie is er dan verantwoordelijk voor het onderhoud en beheer? Dit blijkt in de praktijk een groot probleem, doordat kerntaken altijd voorrang krijgen op 'perifere' activiteiten als samenwerken met andere instellingen. Hier kunnen helder geformuleerde netwerktaken uitkomst brengen. Door de kerntaken uit te breiden met netwerktaken krijgen samenwerkingsverbanden een heldere positie. Op deze wijze kunnen cocreatie procesmodellen ontwikkeld worden in publiekprivate samenwerking. Bedrijven (producenten en dienstverleners) kunnen een belangrijke rol spelen in zowel context- als transformatieonderzoek en moeten zeker niet uitgesloten worden van culturele onderzoekssubsidies (mits gekoppeld aan netwerkverbanden). Zij kunnen leerervaringen

vertalen in een nieuw dienstenaanbod dat grootschaliger transformatie faciliteert.

Stagnerende doorstroom

De betekenisketen maakt duidelijk dat de verschillende posities op verschillende merites dienen te worden beoordeeld en afgerekend, terwijl de keten als geheel is gericht op de vrije doorstroom van ideeën, vormen en betekenissen. Zo werkt het afrekenen van instellingen op basis van cultuurprofijt averechts voor laboratoria die zich richten op vormonderzoek, omdat daarmee de doorstroom wordt geblokkeerd. Contextonderzoek moet vrijelijk kunnen putten uit vormonderzoek om verspreiding en uittesten van ideeën te faciliteren. Het vergroten van het maatschappelijke draagvlak van deze instellingen is immers niet zozeer gekoppeld aan de markt of aan zelffinanciering maar aan de allianties met anderen(n). Het is naar de mening van de Raad beleidsmatig acceptabel dat een instelling geen enkele relatie met 'het publiek' heeft, zolang zij kan aantonen betekenisvolle verbanden te hebben met andere instellingen die juist wel een groter publiek bedienen.

Auteursrecht

De beperkingen die door de manier waarop het auteursrecht functioneert ontstaan belemmeren binnen een netwerksamenleving een vrije doorstroming van ideeën in de betekenisketen. Zelfs op Europese schaal klagen musea en archieven over het feit dat de twintigste eeuw 'niet bestaat' (lees: niet kan worden gearticuleerd) in gedigitaliseerde collecties. Een kunstwerk uit 1901, gemaakt door een toen dertigjarige kunstenaar, die overleed in 1941, komt pas in 2011 in het publieke domein.

De Raad acht het van het grootse belang om in dit kader aandacht te besteden aan nieuwe vormen van auteursrechten waardoor cocreaties, remixes en hybride innovaties worden gestimuleerd. Op korte termijn biedt het licentiesysteem van de Creative Commons een raamwerk om gedifferentieerder om te gaan met auteursrecht.

Grootschalige facilitering van kleinschaligheid

De afgelopen jaren is door de overheid aandacht besteed aan de ontwikkeling van een digitale basisinfrastructuur die het mogelijk moet maken om informatie van archieven, musea, bibliotheken monumentenzorg en archeologie duurzaam en gekoppeld te kunnen hergebruiken. Deze infrastructuur is nog niet voltooid. De nadruk moet niet alleen liggen op grote op zichzelf staande projecten. Om netwerkverbanden aan te kunnen brengen op de lange termijn moeten er eisen gesteld worden aan samenwerking en afspraken gemaakt over gestandaardiseerde toegang en ontsluiting. Zodat de beschikbare culturele informatie door iedereen, zowel instellingen als consumenten, hergebruikt kan worden. Het vergt ook een onverminderde inzet van de overheid op deze backoffice en het erkennen van het belang van de infrastructuur voor behoud en beheer van de waardevolle digitale content. Zonder deze erkenning krijgt netwerken geen kans en kan er geen sprake zijn van een te ontwikkelen sociale meerwaarde.

Grootschalige ontwikkeling van infrastructuur moet gepaard gaan met experimenten op het gebied van nieuwe dienstverlening. Infrastructuur heeft geen betekenis zonder gebruikers en vaak specifieke diensten. Ook hier moet nog veel geleerd en geëxperimenteerd worden. Het zijn vaak de kleinere instellingen die in nauw contact met een eigen publiek hierin een cruciale rol kunnen spelen. Juist zij verdienen ondersteuning (bijvoorbeeld constructies als onderaannemer voor het ontwikkelen van publieksgerichte diensten), opdat zich een grote variatie aan nieuwe en vernieuwende diensten kan ontwikkelen.

Breed gedragen financiering en investering

Erkenning van het belang van de digitale ontwikkeling vraagt ook om investeringen. In Frankrijk en de Verenigde Staten wordt juist nu op het gebied van ICT op een ongekenne schaal bestedingen geïntensiveerd.

Op de cultuurbegroting van een dynamische netwerksamenleving zal minstens 5% beschikbaar moeten zijn voor vernieuwing. Dat raakt niet alleen aan de cultuurbegroting. Aangezien de uiteindelijke maatschappelijke winst wordt behaald in sectoren die ook buiten het veld van OCW liggen, is het logisch en noodzakelijk dat ook andere ministeries hiervoor budget vrijmaken.

III. De vragen

Op basis van hetgeen in de voorgaande hoofdstukken geschreven is formuleerde Raad antwoorden op de vragen van de minister. Deze antwoorden worden gevolgd door een aantal aanbevelingen voor beleid.

De rol van de overheid op het terrein van digitale cultuur en media

De transformatie van de cultuur en media onder invloed van de digitalisering is een complex proces van sociaaltechnologische innovatie en participatie van nieuwe partijen. Het gaat om fundamentele veranderingsprocessen. De mogelijkheden die ontstaan door digitalisering overstijgen de technische mogelijkheden en dragen sterk bij aan een veranderd inzicht in de positie van informatie, cultuur en samenleving.

De rol van de overheid - en in het verlengde daarvan de sectorinstituten - is om de diversiteit, kwaliteit, samenhang en maatschappelijke relevantie van het digitaal cultureel aanbod te bevorderen en de zoektocht naar de te ontwikkelen strategieën te ondersteunen en stimuleren.

Met behulp van de sectorinstituten zal het in kaart brengen van de culturele betekenisketens en netwerktaken sterk bevorderd kunnen worden: de sectorinstituten krijgen een belangrijke rol in netwerkbemiddeling en moeten binnen de sectoren het denken in termen van netwerken (=voorwaarden) stimuleren. Het resultaat hiervan moet zijn dat instellingen niet langer op zichzelf en naar binnen gericht zijn, maar nadenken over de plaats van hun product in de betekenisketen.

De kennisinstellingen zijn verantwoordelijk voor de technische en organisatorische infrastructuur, de herdefinitie van taken en herbezinning op hun rol in het informatieproces en het verlenen van betekenis. Om tot deze herdefinitie te komen moeten instellingen zich afvragen welke plaats ze innemen in de culturele waardeketen. Hoe zorg je dat je deel uitmaakt van een kennisinfrastructuur? Gaat het om onderzoek, wat is dan de bijdrage aan innovatie? Maar het gaat ook over het nemen van verantwoordelijkheden door mee te werken aan het wegnemen van beperkingen voor toegankelijkheid. Van groot belang zijn de ontwikkeling van nieuwe businessmodellen die instellingen in staat moeten stellen hun rol in het e-cultureel domein op een efficiënte en effectieve manier te vervullen. Kernproblematiek daarbij is het auteursrecht in het digitale tijdperk, duurzaamheid, een open en vrij toegankelijke informatieomgeving met daaraan gekoppeld aandacht voor de manier waarop exploitatielasten doorbelast kunnen worden.

De overheid dient culturele instellingen te ondersteunen in de uitvoering van zowel kerntaken als netwerktaken. Naar de mening van de Raad dienen instellingen daarom netwerktaken te definiëren. Deze taken dienen onderdeel te zijn van de subsidiecriteria van projecten en instellingen. Voor het beoordelen van de kwaliteit van de uitvoering van de taken moet dan zowel gekeken worden naar de inhoudelijke kwaliteit van uitingen en onderzoek, als ook naar de kwaliteit van verbindingen en onderlinge relaties. ‘

De Raad is tevens van mening dat de nieuwe context die ontstaan is door digitalisering noodzaakt tot een herijking van de wettelijke kaders die de randvoorwaarden voor behoud, beheer en toegang voor digitale informatie regelen. Het gaat hierbij nu eerst en vooral over de auteursrechtwetgeving. Samenwerking met Economische Zaken en Justitie is daarbij onontbeerlijk.

Knelpunten en mogelijkheden

Met voorliggend advies, waarin cultureel onderzoek en netwerktaken een centrale rol vervullen, meent de Raad een kader te schetsen waarmee instellingen en sectoren hun positie in het digitaal cultureel bestel kunnen bepalen. De vraag met betrekking tot de *digitale culturele basisinfrastructuur*, rolverdeling en verschillende verantwoordelijkheden en de vraag of de netwerktaken voldoende belegd zijn in de huidige infrastructuur kunnen dan beantwoord worden. De Raad zal hier een verkenning naar uitvoeren.

Instellingen moeten ieder voor zich een eigen netwerkvisie ontwikkelen. Een scherper focus op het benoemen van kern- en netwerktaken draagt eveneens bij aan professionalisering. Nieuwe taken en nieuwe functies in culturele instellingen zijn onvermijdelijk (bijvoorbeeld een community manager die de relaties van de instelling in het netwerk onderhoudt en bewaakt). De verschillende sectorinstellingen kunnen daar behulpzaam bij zijn.

Publiek – private samenwerking

Een heroriëntatie en herdefiniëring van de relatie tussen publieke en private sector is noodzakelijk: de verhouding tussen staat en markt, netwerken en markt, cultuur en commercie is gecompliceerd. In het grensgebied tussen private en publieke samenwerking dienen nieuwe samenwerkingsvormen ontwikkeld te worden.

De samenwerkingsverbanden die nieuwe betekenissen genereren in netwerken van bedrijven, publieke omroepen, kranten en musea vormen bij uitstek het aangrijpingspunt waar publieke instellingen op zoek kunnen gaan naar nieuw publiek en businessmodellen, naar het vermijden van de valkuilen van oneigenlijke concurrentie en naar zelfstandig renderende vormen.

Auteursrecht

De huidige auteursrechtwetgeving voldoet niet in een netwerkcontext. Het staat op gespannen voet met innovatie en het delen van kennis als die kennis de vorm heeft van concrete producten. De overheid dient toe te zien op een duurzame toegang voor de burger zodat er sprake kan zijn van een kwalitatief hoogwaardige informatiesamenleving waarbij toegang tot kennis, de sleutel in de informatiesamenleving, gegarandeerd is. Alternatieven voor auteursrecht, open acces en (nationale) of gemeenschappelijke licentiemodellen dienen onderzocht te worden. Informatie die met publieke middelen ontstaan is, dient vindbaar en vrij toegankelijk te blijven voor gebruik.

Mediawijsheid

De Raad wil nogmaals benadrukken dat mediawijsheid iedereen in de samenleving aangaat en niet beperkt is tot kinderen of jeugd. Kwaliteit en diversiteit van uitingen hebben ook betrekking op de enorme hoeveelheid expressie en reflectie van ‘amateurs’ in web 2.0 omgevingen. Er is een belangrijke taak weggelegd voor professionele instellingen, waaronder de lerarenopleidingen, om deze gebruikers te inspireren, ze te begeleiden en te ‘professionaliseren’.

Digitale Duurzaamheid

Digitale duurzaamheid heeft zowel betrekking op gedigitaliseerde als born digital informatie. Er moet rekening gehouden worden met de vluchtigheid en het gebrek aan controle in digitale informatie-omgevingen, niet in het minst door de grote rol van de consument. Er moet een balans gevonden worden tussen de controle van de consument, de eigenaar van de informatie en de conserveringstaak.

Internet is in toenemende mate ook een virtuele opslagplaats voor gegevens.

Langzamerhand tekent zich de omvang van de problematiek rondom beheer, selectie en duurzame toegang tot informatie af. Een eerste aanzet tot het in kaart brengen van de omvang van de duurzaamheidsopgave zijn de inspanningen van de Nationale Coalitie Digitale Duurzaamheid, een samenwerkingsverband van kennisorganisaties dat de problematiek voor de duurzaamheid van de informatie in het culturele en wetenschappelijk domein onderzocht.

Opmerkelijk genoeg ontbreken de musea volledig in de rapportage. Er bestaat geen kennispartner in het museaal digitaal domein. Dat zou deze sector zich aan moeten trekken. Randvoorwaarden voor transformatie van de culturele sector zijn toegankelijkheid en een robuuste infrastructuur als basis voor duurzaam beheer en toegang. Innovatieve dienstverlening moet geschraagd worden door werkprocessen die aansluiten op de eisen die de digitale samenleving stelt. Dienstverlening zonder digitale component is ondenkbaar.

Er ligt een vraagstuk van verantwoordelijkheid van de culturele sector, als hoeders van de kennis van de culturele netwerksamenleving, voor de digitale informatie van de toekomst. De uitvoering hiervan ligt bij de instellingen die hier een (waar het archieven betreft in de wet omschreven) taak hebben. Zorgdragen voor het zorgvuldig beleggen van deze taak ligt bij de overheid. In de archiefsector wordt gewerkt aan gemeenschappelijke oplossingen. De Koninklijke Bibliotheek, Nationaal Archief en het Instituut voor Beeld en Geluid lopen nationaal en internationaal voorop in onderzoek naar digitale duurzaamheid. Interessant is de ontwikkeling van een Safe Places Network voor duurzame grootschalige opslag van internationale wetenschappelijke literatuur.

De vraagstukken die samenhangen met duurzame toegang en hergebruik moeten vanuit het oogpunt van efficiency en effectiviteit door de sectoren gezamenlijk beantwoord worden. Kerntaak en netwerktaak gaan hier soms hand in hand. Nationaal Archief met de Regionale Historische Centra en BRAIN werken gezamenlijk aan een strategie voor duurzame toegankelijkheid. Een goed voorbeeld van schaalvergroting en verantwoordelijkheidsdeling ten aanzien van kerntaken en netwerktaak.

Internationale en Europese kansen en bedreigingen

De culturele sector en de media zijn de afgelopen decennia meer en meer in een internationaal discours komen te staan, en het internet heeft daar sterk aan bijgedragen. De culturele betekenisketen en de zijn netwerktaken geenszins begrensd tot het Nederlandse grondgebied.

De toenemende globalisering leidt tot vergroting van het belang van het in relatie tot elkaar definiëren van nationaal en internationaal beleid. Een goed voorbeeld van de belangen waar we in de toekomst mee te maken krijgen is de problematiek rond Googlebooks. Als Google door kan gaan met het digitaliseren van boeken zonder de auteursrechten van te voren te regelen zou er een dominantie aanwezigheid ontstaan van één marktpartij en daarmee voor de Europese burger een verminderde en zelfs gebrekkige toegang tot relevante culturele producten.

Hetzelfde geldt op het gebied van infrastructuur. Europese afspraken voor het tot stand brengen van een digitale toegang tot de cultuur van Europa moet ondersteund worden door nationaal beleid en een nationale infrastructuur. Nieuwe samenwerkingsmodellen en de duurzaamheids- en toegankelijkheids problematiek nopen tot het definiëren van grensoverschrijdende oplossingen.

De aanbevelingen

Op basis van het voorgaande komt de Raad tot de volgende aanbevelingen.

- De Raad adviseert de minister de innovatiekracht van de culturele sector te bevorderen door in de subsidievoorwaarden aan instellingen een verplichting op te nemen tot het formuleren van netwerktaken. Een verplichting die de overheid zichzelf uiteraard ook moet opleggen
- Van de cultuurbegroting zal minstens 5% beschikbaar moeten zijn voor transformatie van de culturele sector. Aangezien de uiteindelijke maatschappelijke winst wordt behaald in sectoren die ook buiten het veld van OCW liggen, is het logisch en noodzakelijk dat ook andere ministeries hiervoor budget vrijmaken en expertise inzetten.
- Voor de beoordeling van de gemonitorde cultuurinstellingen dienen andere beoordelingscriteria ontwikkeld te worden, gedifferentieerd naar kern- en netwerktaken en waar toepasselijk, de drie vormen van onderzoek. Een netwerkgerichte logica van beoordeling en financiering helpt ook om het probleem op te lossen waar veel instellingen zich voor geplaatst zien bij het aanvragen van financiering, namelijk de verplichte matching funding die veel subsidiegevers vragen.

- Onderzoek naar nieuwe businessmodellen voor auteursrecht de komende jaren moet expliciet worden gestimuleerd.
- Duurzame toegang tot informatie dient te worden gegarandeerd door het zorg dragen voor maatregelen, waarmee wordt geregeld dat informatie die met publieke financiering tot stand is gekomen ook beschikbaar blijft in het publiek domein.
- De digitale basisinfrastructuur hoort niet afhankelijk te zijn van incidentele financiering. Taken en verantwoordelijkheden dienen duidelijk bij instellingen belegd te zijn in relatie tot de verantwoordelijkheid van de overheid voor de diversiteit, kwaliteit, samenhang en maatschappelijke relevantie van het digitaal cultureel aanbod.
- Het eigenlijke digitaliseringsvraagstuk en het vraagstuk van digitale duurzame toegang dienen sector- en instellingsoverstijgend belegd te worden. Duurzaamheid en duurzame toegang tot informatie is een cruciaal onderzoeks- en ontwikkelingsterrein.

Sectorinstituten

- De verschillende sectorinstituten hebben een verantwoordelijkheid in de culturele betekenisketen en het bedienen van sectoren bij het formuleren van netwerktaken. Sectorinstituten brengen de betekenisketen in kaart voor hun eigen sector, inclusief welke instelling welke kern- en netwerktaken uitvoert. Op grond daarvan kunnen hiaten of scheefgroei worden geconstateerd.
- De sectorinstituten moeten zich verdiepen in mogelijk contextonderzoek binnen de eigen sector.
- In samenwerkingsverbanden kunnen sectorinstituten verbindingen leggen en voorbeeldprojecten initiëren. Het gaat hier met name om projecten van context- en transformatieonderzoek, binnen en buiten de cultuursector.

Onderwijs en onderzoeksinstituten (universiteiten en HBO instellingen)

- Universitaire en HBO-kennisinstellingen hebben eveneens een netwerkrol in de betekenisketen. Zij verrichten al op hun eigen wijze sociaal en cultureel onderzoek, maar naast de klassieke samenwerkingverbanden en financieringsstromen in het wetenschappelijk onderzoek is er zeker plaats voor een inbedding in de drieslag van het e-cultuuronderzoek. Zowel Master-opleidingen Nieuwe Media en Digitale Cultuur als HBO-opleidingen kunnen een belangrijke rol spelen in context- en transformatieonderzoek, zowel in langdurige samenwerkingsprojecten van academische onderzoekers en e-cultuurinstellingen als door middel van stageonderzoeken van MA-studenten). Van groot belang voor innovatie van de culturele sector is ook het postdoctoraal onderzoek zoals dat plaatsvindt in culturele onderzoeksprogramma's als CATCH.

De instellingen

- Het is zaak dat alle instellingen zich expliciet positioneren als een onderdeel van een netwerk. De uitdaging is dat zij meer in netwerktermen en processen gaan denken. Dit houdt in dat zij expliciet aangeven welke soorten cultureel onderzoek zij verrichten, en in samenwerking met welke partners zij dat doen. (In die zin is het samenwerkingsverband tussen NA en RHC te zien als een samenwerkingsverband waarin de beheertaak volgens netwerkprincipe is vormgegeven.)
- Wat betreft de verantwoording en beoordeling van de resultaten van instellingen, hoeft het niet alleen om publieksbereik te gaan. Instellingen moeten kunnen aangeven wie er precies baat hebben bij de resultaten.
- Instellingen moeten aangeven waar en hoe zij participeren in context- en/of transformatieonderzoek, waar zij fungeren als 'peer' in peer reviews, hoe de problemen die zij tegenkomen in hun werk als toepassers (bibliotheken, erfgoed, omroepen, etc.) verbonden zijn met het onderzoek van ontwikkelaars en vorm/contextonderzoekers elders in de betekenisketen, en hoe zij kunnen bijdragen aan de vraagformuleringen voor contextonderzoek.
- Zo veel mogelijk samenwerken is het devies: samenwerking in het kader van cultureel onderzoek om transformatie te bewerkstelligen; samenwerking met andere culturele instellingen om gezamenlijk nieuwe producten en diensten te ontwikkelen; samenwerking met het publiek om gebruikersparticipatie vorm te geven, en samenwerking met organisaties uit andere sectoren om maatschappelijke vernieuwing te bewerkstelligen.

Hoogachtend,

Els H. Swaab
Voorzitter

Kees Weeda
Algemeen secretaris